

Przemysław Wiatrowski
Uniwersytet im. Adama Mickiewicza

Wybrane akty grzeczności w podręcznikach do nauczania języka indonezyjskiego. Część 2

Uwagi wstępne

W niniejszym artykule kontynuuję wątki podjęte we wcześniejszym szkicu dotyczącym werbalnych zachowań grzecznościowych obecnych w wybranych podręcznikach do nauczania języka indonezyjskiego (zob. Wiatrowski 2013). W wymienionym studium uwagę skoncentrowałem na opisie niektórych autonomicznych aktów etykiety, mianowicie powitań, pożegnań oraz przedstawiania się/przedstawiania komuś kogoś.

Obu opracowaniom przyświecają dwa zasadnicze cele. Chodzi przede wszystkim o ocenę wiedzy lingwistycznej z zakresu etykiety (choć nie tylko) przekazywanej w badanych podręcznikach, z którymi stykają się studenci Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu w ramach studiów na specjalności filologia indonezyjsko-malajska. Drugi cel, który można określić jako językowo-kulturowy, wiąże się z chęcią przybliżenia czytelnikom nieopisanych jak dotąd szczegółowo na polskim gruncie zachowań grzecznościowych właściwych kulturze indonezyjskiej i realizowanych za pomocą języka odległego od polszczyzny pod względem genetycznym (w pewnym stopniu także typologicznym). Prezentowane uwagi traktuję jako wstęp do szeroko zakrojonych badań kontrastywno-komparatywnych nad polsko-indonezyjską grzecznością językową.

W podejmowanych rozważaniach wychodzę z oczywistego założenia o ważnym miejscu grzeczności językowej w procesie glottodydaktycznym. Akty etykiety to przecież istotny komponent kompetencji komunikacyjnej i kulturowej opanowywanej przez uczących się języka obcego (Mielczarek, Walczak 2010: 247).

Opracowanie ma charakter empiryczny, materiałowo-interpretacyjny. Opisuję w nim wynotowane z podręczników do nauczania języka indonezyjskiego akty grzeczności¹. Interesują mnie sposoby werbalizacji wybranych grzecznościowych celów komunikacyjnych. Z zagadnieniem tym wiąże się próba odpowiedzi na pytanie, czy autorzy podręczników uwzględniają w prezentacji form grzecznościowych istotne parametry socjolingwistyczne oraz czy zwracają uwagę na wariantywność tych form determinowaną typem kontaktu (komunikacja oficjalna i nieoficjalna) bądź przynależnością do konkretnej odmiany językowej.

Szczegółowemu oglądowi poddaję autonomiczne akty podziękowań, przepraszeń, życzeń oraz stanowiące obudowę różnych aktów mowy (nie tylko grzecznościowych) sposoby zwracania się do innych osób, a także zaímki honoryfikatywne.

Ekscerpcji materiałowej poddałem trzy podręczniki do nauczania języka indonezyjskiego: Yohanni Johns, Robyn Stokes, *Bahasa Indonesia. Book one. Introduction to Indonesian language and culture* (1977) (dalej: BI), Sutanto Atmosumarto, *Colloquial Indonesian. A complete language course* (1994) (dalej: CI), Christopher Byrnes, Eva Nyimas, *Teach yourself. Indonesian* (2003) (dalej: TYI). Wszystkie opracowania – przygotowane z myślą o studentach anglojęzycznych – reprezentują poziom podstawowy (przeznaczone są dla początkujących). Znaczenie norm grzecznościowych w przyswajaniu języka obcego na początkowym etapie nauki nie podlega dyskusji.

Ze względu na to, że artykuł jest uzupełnieniem wcześniejszej części, powielam jej strukturę oraz informacje teoretyczne związane z językiem indonezyjskim i grzecznością werbalną.

Język indonezyjski

Bahasa Indonesia, czyli 'język Indonezji' (indon. *bahasa* 'język', *Indonesia* 'Indonezja'), to jeden z największych języków świata stanowiący ustandaryzowany wariant języka malajskiego². Liczbę jego użytkowników szacuje

---

¹ Podobne badania, obejmujące podręczniki do nauczania języka polskiego, prowadzili m.in. S. Taboń (2010) i M. Gaszyńska-Magiera (2005).

² Różniący się w niewielkim stopniu od standardowego języka indonezyjskiego język malajski jest używany m.in. w Malezji, Brunei i Singapurze, a także w południowej Tajlandii, Timorze Wschodnim. Mówią nim ponadto Malajowie zamieszkujący Wyspy Kokosowe. Przedstawiając podstawowe informacje dotyczące języka indonezyjskiego, korzystam z ustaleń zawartych w publikacjach: Majewicz (1989); Quinn (2001); Sneddon (2000); Sneddon (2003); Sneddon i in. (2010); Djenar (2003); Alwi i in. (2003); Ricklefs (2008). Wiedzę na temat języka i kultury

się – w zależności od ujęcia – na 200–270 milionów. Język indonezyjski jest oficjalnym językiem Republiki Indonezji zajmującej dużą część Archipelagu Malajskiego. Współcześnie mówi nim prawie 100% populacji mieszkańców tego kraju³. Indonezyjczycy są narodem bilingwalnym. Pierwszym językiem przyswajającym przez Indonezyjczyków jest jeden z kilkuset etnolektów lokalnych, regionalnych (*bahasa daerah* ‘języki regionalne’), do których należą na przykład jawajski, sundajski, madurski, balijski, sasak⁴. Indonezyjski uczony jest z kolei w szkole⁵. Można przyjąć, że pełni on funkcję języka wehikularnego.

Język indonezyjski obsługuje oficjalną sferę komunikacji. Jest językiem administracji, sądownictwa, szkolnictwa, polityki, mediów, biznesu. W kontaktach codziennych, a także w sferze religijnej czy działalności kulturalnej Indonezyjczycy posługują się językami lokalnymi. Wariantem, który coraz częściej wypiera języki lokalne, jest nieformalna odmiana języka indonezyjskiego (w literaturze rozmaicie nazywana, m.in. *bahasa sehari-hari* ‘język codzienny’, *bahasa tak baku* ‘język niestandardowy’, *bahasa informal* ‘język nieformalny’ – zob. Ewing 2005: 227; Djenar 2006: 222). Odznacza się ona – w stosunku do wariantu wysokiego, formalnego, obsługującego sferę kontaktów publicznych (*bahasa resmi* ‘język oficjalny’) – swoistym, wywodzącym się także ze slangu młodzieżowego, słownictwem (np. funktorami negacji typu *nggak*, *ndak*, *kagak*, *gak* ‘nie’ wobec formalnego *tidak*, zaimkami osobowymi: *gua* ‘ja’, *elu/elo*, *lu/lo* ‘ty’), redukcją niektórych afiksów (m.in. *ber-*, *meN-*), obecnością partykuł typu *dong*, *dèh*, *sih*, *ya*, różnego typu skrótami (często o charakterze humorystycznym) oraz zapożyczeniami z języków lokalnych⁶.

Wedle powiązań genetycznych język indonezyjski należy do rodziny języków austronezyjskich obejmującej języki tajwańskie, południowohalmaherskie, hesperonezyjskie, moluckie i oceaniczne. W skład języków hespe-

---

indonezyjskiej zawdzięczam także moim nauczycielom tego języka: dr. Teiji Gumilarowi oraz mgr. Szymonowi Kozłowskiemu. Z kolei konsultacji translologicznych udzieliła mi Marta Datko. Wszystkim wymienionym osobom składam w tym miejscu podziękowania.

³ W roku 1928 liczba osób mówiących tym językiem była znikoma. W 1971 roku procent populacji Indonezyjczyków od urodzenia władających indonezyjskim wzrósł do 41, a w 1990 roku do 83. W większych miastach, zwłaszcza w stolicy kraju, Dżakarcie, cała populacja mówi po indonezyjsku (zob. Sneddon 2003: 11).

⁴ Brak zgodności lingwistów co do liczby języków regionalnych używanych w Indonezji. Liczba ta waha się między 250 a 550 (zob. Jedamski 1987: 3; Sneddon 2003: 5).

⁵ Na początkowym (podstawowym i ponadpodstawowym) etapie kształcenia nauczany jest równoległe język regionalny.

⁶ Opis cech nieformalnej odmiany języka indonezyjskiego zawiera m.in. studium M. C. Ewinga (2005). Powstał ponadto słownik notujący leksykę omawianego wariantu języka indonezyjskiego (zob. Dewi 2006).

ronezyjskich wchodzą m.in. języki celebeskie, filipińskie, zachodnioindonezyjskie. Z kolei do grupy języków zachodnioindonezyjskich należą – poza językami malgaskim, językami jawajskimi, sasako-balijskimi, kalimantańskimi, czamskimi i in. – języki malajsko-sumatrańskie, wśród których znajduje się język indonezyjski (zob. Majewicz 1989: 76–78, 84–85)⁷.

Typologicznie język indonezyjski – wraz z innymi językami austronezyjskimi – zaliczany jest do grupy języków aglutynacyjnych. Jest językiem z umiarkowanie bogatym systemem fonologicznym. Indonezyjski to język nieprozodyczny. Akcent ma charakter dynamiczny, pada zwykle – podobnie jak w polszczyźnie – na penultymę⁸. Ze względu na stopień stałości szyku członów składniowych indonezyjski reprezentuje typ SVO.

Grzeczność językowa

Grzeczność jako istotny element komunikacji międzyludzkiej jest z jednej strony zjawiskiem uniwersalnym, obecnym w każdej społeczności, z drugiej zaś – determinowanym kulturowo (kulturowo względny), to znaczy każda kultura wypracowała własny system zachowań postrzeganych jako grzeczne.

Fundamentalne ustalenia w omawianym zakresie przyniosły rozprawy m.in. R. T. Lakoff (1973; 1990). Autorka definiuje grzeczność jako system relacji interpersonalnych ułatwiających interakcję poprzez redukcję sytuacji konfliktowych (zob. 1990: 34). R. T. Lakoff zaproponowała dwie ogólne zasady kompetencji pragmatycznej: wyrażaj się jasno (*be clear*) oraz wyrażaj się grzecznie (*be polite*). Ta ostatnia reguła, odnosząca się do zachowań grzecznościowych, reprezentowana jest przez kilka maksym szczegółowych: nie narzucaj się interlokutorowi (*don't impose*), daj mu możliwość wyboru (*give options*) oraz zadbaj o jego komfort psychiczny (*make a feel good*) (zob. 1973: 298). Badaczka określiła także – związane z grzecznością – trzy strategie charakteryzujące zachowania komunikujących się osób: dystansu, szacunku i koleżeństwa (zob. 1990: 35).

Według G. Leecha z kolei grzeczność jest działaniem skoncentrowanym na inicjowaniu i utrzymaniu uprzejmych, przyjaznych relacji, które gwarantują harmonię między rozmówcami i minimalizują negatywne reakcje. W ujęciu autora zasada grzeczności obejmuje sześć podstawowych maksym: taktu, szczodrości, aprobaty, skromności, jednomyślności, sympatii (zob. Linde-

⁷ Charakterystykę rodziny języków austronezyjskich można także odnaleźć na przykład w opracowaniach J. N. Sneddon (zob. 2003: 22–32) czy A. Adelaar (zob. 2005: 8–26).

⁸ Na temat akcentu w języku indonezyjskim zob. np. Cohn (1989).

-Usiekiewicz 2007: 19–20). W świetle tej koncepcji idealny partner w komunikacji językowej to „osoba nastawiona na innych (nieegocentryczna) i racjonalna raczej niż empatyczna” (Linde-Usiekiewicz 2007: 21).

Modelem bodaj najczęściej przywoływanym i cytowanym w opracowaniach dotyczących grzeczności językowej jest teoria P. Brown i S. C. Levinsona (1987). Fundamentem swojej propozycji autorzy uczynili wprowadzone przez E. Goffmana pojęcie *twarży* odnoszące się – ogólnie rzecz ujmując – do społecznego obrazu osoby. Twarz pozytywna – zdaniem P. Brown i S. C. Levinsona – wyraża się w chęci bycia akceptowanym, pozytywnie ocenianym przez innych, twarz negatywna natomiast wiąże się z dążeniem do zachowania dystansu, niezależności, swobody działania (zob. 1987: 61). Grzeczność przyjmuje więc formę zachowań nienaruszających twarzy zarówno nadawcy, jak i odbiorcy, a także minimalizujących działania, które mogą tej twarzy zagrozić. Wskazane zachowania są fundowane odpowiednimi strategiami grzeczności pozytywnej i negatywnej zorientowanymi na zaspokojenie potrzeb twarzy pozytywnej i negatywnej. Autorzy szczegółowo omawiają wskazane strategie, które ich zdaniem wyznaczają skalę uprzejmości (zob. 1987: 90–227)⁹.

Zdaniem M. Marcjanik, autorki prac z zakresu polskiej etykiety językowej (zob. np. 1997; 2001; 2007), zachowania grzecznościowe to takie działania, „których w danej sytuacji mówienia zaniechać nie wypada” (2007: 8; także 1997: 7; 2001: 18). Grzeczność (etykieta) językowa obejmuje przyjęte w danej społeczności wzory językowych zachowań grzecznościowych na mocy zwyczaju przyporządkowanych konkretnym sytuacjom pragmatycznym (zob. 2007: 8). Wspomniane zachowania językowe mogą występować w formie autonomicznych aktów etykiety (powitania, pożegnania, podziękowania, przeproszenia, życzenia, pozdrowienia i in.) bądź też stanowić etykietalną obudowę innych aktów (zob. 2001: 32–33).

Analiza materiału

W badanych podręcznikach etykietalne akty mowy pojawiają się w podstawowych scenkach komunikacyjnych składających się na panoramę rozmaitych sytuacji, w których może znaleźć się cudzoziemiec, np. zakupy, pytanie o drogę, wizyta u lekarza, zachowania w restauracji, punkcie informacji turystycznej, zamawianie taksówki itp. Repertuar wskazanych sytuacji uzu-

⁹ Teoria P. Brown i S. C. Levinsona była wielokrotnie rozwijana i poddawana krytyce. W tym kontekście warto wymienić zwłaszcza takich badaczy, jak G. Eelen (2001) czy R. J. Watts (2003).

pełniają – zwłaszcza w podręczniku BI – dość liczne prywatne, domowe (rodzinne) rozmowy Indonezyjczyków, także konwersacje prowadzone w środowisku szkolnym (relacje: uczeń – uczeń, nauczyciel – uczeń) czy wśród przyjaciół.

Informacje na temat indonezyjskich zachowań grzecznościowych zawierają ponadto obecne w podręcznikach komentarze. Eksploracji materiałowej poddałem ostatecznie spreparowane przez autorów teksty wraz z objaśnieniami oraz ćwiczenia.

Zespół grzecznościowych zachowań werbalnych funkcjonujących w analizowanych podręcznikach konstytuują przede wszystkim elementarne działania mowne w postaci aktów autonomicznych. Interesujące mnie grzecznościowe konstrukcje o funkcji predykatywnej realizują następujące cele komunikacyjne: podziękowanie, przeproszenie, życzenie. W zakres analiz włączam także – zgodnie z wstępną deklaracją – formy adresatywne oraz zaimki honoryfikatywne.

Akty podziękowań

W języku indonezyjskim uniwersalną, stosowaną we wszystkich typach kontaktu formą podziękowań jest konstrukcja *terima kasih* 'dziękuję'. W sytuacji oficjalnej wypowiedzianiu tego aktu towarzyszy odpowiednie – charakterystyczne dla kultury Dalekiego Wschodu – zachowanie kinetyczne (złożone ręce i ukłon). W analizowanym korpusie tekstowym podstawowa forma podziękowań pojawia się niejednokrotnie (także uzupełniana zwrotem adresatywnym, np.: *terima kasih, bu* 'dziękuję pani'; *terima kasih, pak* 'dziękuję panu'; *terima kasih, Hasan* 'dziękuję, Hasanie'), ale tylko w odautorskim komentarzu (TYI) zwraca się uwagę na możliwość wzbogacenia składu leksykalnego omawianej struktury modyfikatorem intensyfikującym: *terima kasih banyak* 'bardzo dziękuję'.

Odnotowane w podręcznikach podziękowania są reakcją na rozmaite bodźce. Werbalizacja przyczyn podziękowania na ogół poprzedza moment wypowiedziania tego aktu. W niektórych kontekstach nazwa bodźca wpisana jest w strukturę podziękowania: *terima kasih atas informasinya* 'dziękuję za informację', *terima kasih atas bantuannya* 'dziękuję za pomoc'. Forma wyjściowa jest tutaj rozwijana wyrażeniem przyimkowym.

Tylko autorzy książki TYI uwzględnili formę podziękowania, której użycie ograniczone jest do kontaktów nieoficjalnych: *makasih* 'dziękuję'. W żywej mowie Indonezyjczycy obudowują tę jednostkę (także oficjalną *terima kasih*) wzmacniającym elementem *ya* 'tak', czyniącym podziękowanie bardziej

grzecznym (zob. Stevens, Schmidgall-Tellings 2010: 1098; hasło: *ya*)¹⁰. Na ten temat jednak autorzy podręczników milczą.

Repertuar replik opisywanych aktów obejmuje następujące konstrukcje językowe: *terima kasih kembali*, skrócona wersja *kembali* oraz *sama-sama*. Wszystkie oznaczają 'nie ma za co'.

Akty przeproszeń

Indonezyjczycy dysponują dwiema podstawowymi strukturami językowymi realizującymi funkcję przeproszenia, czyli służącymi „zapobieganiu dysharmonii w grupie społecznej” (Marcjanik 1997: 219). Są to jednostki: *maaf* 'przepraszam' oraz *permisi* 'przepraszam'. Dystrybucja tych form determinowana jest sytuacją komunikacyjną. Pierwszy z wymienionych środków to bezpośredni akt mowy będący zwykle przeproszeniem właściwym. Pojawia się jako reakcja na działanie mówiącego, które przyniosło szkodę adresatowi (zob. Marcjanik 1997: 219). Drugi element oznacza czynność mowy, w której funkcja przeproszenia jest podporządkowana innej, dominującej nad nią funkcji usprawniającej komunikację (zob. Marcjanik 1997: 219). *Permisi* pojawia się w sprecyzowanych sytuacjach – najczęściej wówczas, gdy nadawca zachodzi komuś drogę, musi przeszkodzić innej osobie (na przykład w rozmowie), wyjść z jakiegoś miejsca. Takie wnioski wysnuć można na podstawie zarówno definicji i egzemplifikacji słownikowych omawianych leksemów (zob. Sugono 2008: 890, 1100; Quinn 2001: 864, 1004; Stevens, Schmidgall-Tellings 2010: 601, 742; hasła: *maaf*, *permisi*), jak i komentarzy obecnych w badanych podręcznikach (zwłaszcza w BI i TYI).

Występujące na ich kartach przeproszenia przybierają najczęściej kształt jednosegmentowej konstrukcji *maaf*. Pojawia się ona w rozmaitych kontekstach. Oto kilka wybranych przykładów: *Maaf, kopimu terminum oleh saya* 'Przepraszam, wypiliśmy twoją kawę przez pomyłkę'; *Maaf, penamu terpakai oleh saya* 'Przepraszam, wziąłem twój długopis przez pomyłkę'; *Maaf, rokmu terinjak oleh saya* 'Przepraszam, nadepnąłem na twoją spódnicę przez przypadek'. Niektóre z omawianych aktów są reakcją na wypowiedź partnera dialogu, np.: *Maaf, kami tidak punya* 'Przepraszam, nie mamy' (kelner do klienta,

¹⁰ A oto inne przykłady wykorzystania omawianej partykuły: *met/mèt tidur ya* 'dobranoc'; *met/mèt kerja ya!* 'powodzenia w pracy, miłej pracy!'; *sebantar, ya?* 'chwilczkę, dobrze?'; *jangan ke mana-mana ya?* 'nie idź nigdzie, dobrze?'. Wielofunkcyjna struktura *ya* (która sprawia na przykład, że polecenie bądź pytanie charakteryzuje się większym stopniem grzeczności) ma w języku indonezyjskim szersze zastosowanie, nieograniczające się tylko do aktów grzeczności.

który zapytał o dostępność określonego napoju). Mogą im towarzyszyć akty o innych funkcjach komunikacyjnych. Mamy wówczas do czynienia z formułą przepraszącą (zob. Marcjanik 1997: 225), np.: *Maaf, saya terlambat. Saya terjebak macet* 'Przepraszam za spóźnienie. Utknąłem w korku'; *Maaf agak terlambat, kami sangat sibuk setiap malam Minggu*¹¹ 'Przepraszam za opóźnienie, jesteśmy bardzo zajęci w każdy niedzielny wieczór' (kelner do klienta oczekującego na realizację zamówienia). Bardzo rzadko autorzy podręczników wykorzystują konstrukcję opierającą się na formie podstawowej *maaf* z dodaną partykułą *-kan* implikującą obiekt czynności: *maafkan*.

Zaprezentowane frazy reprezentują przeproszenia właściwe. Zawierają informację na temat szkód wyrządzonych odbiorcy grzecznościowego aktu (wypicie kawy, zabranie długopisu, nadeptanie na spódnicę itp.). Co ciekawe, w analizowanym materiale podręcznikowym niezwykle rzadko akty przeproszeń są replikowane, na przykład konstrukcją *tidak apa-apa* 'nic nie szkodzi; w porządku; nie ma za co; nie ma problemu'.

Pozostałe konstrukcje etykietalne pełnią inną funkcję niż egzemplifikacje wymienione wcześniej, np.: *Maaf, kamu Mark?*¹² 'Przepraszam, czy ty jesteś Mark?'; *Maaf, nama anda siapa?* 'Przepraszam, jak się pan nazywa?'; *Maaf, itu apa?* 'Przepraszam, co to jest?'; *Maaf, jam berapa?* 'Przepraszam, o której (godzinie)?'; *Maaf, apa ini rumah pak Sastra?* 'Przepraszam, czy to jest dom pana Sastry?'; *Maaf, anda tahu di mana Bogor?*¹³ 'Przepraszam, czy wie pan, gdzie znajduje się Bogor?'; *Maaf, apa anda supir taksi?* 'Przepraszam, czy jest pan taksówkarzem?'. Większość przywołanych wypowiedzi występuje w strukturze dialogu i inicjuje na ogół kontakt między partnerami komunikacji. Jednostka *maaf* wprowadza wówczas najczęściej prośbę o uzyskanie czy też uzupełnienie jakichś informacji. W takich sytuacjach Indonezyjczycy używają słowa *permisi*. Leksem *maaf* jest więc tutaj zastosowany nieprawidłowo.

W poddanym obserwacji materiale niewielką liczbą poświadczeń odznacza się struktura *permisi* (zapożyczona z języka holenderskiego) jako wyznacznik przeproszenia niewłaściwego (niebędącego reakcją na wyrządzoną adresatowi szkodę), np.: *Permisi Bu, apa kami bisa minta informasi mengenai kota Jakarta?*¹⁴ 'Przepraszam panią, czy możemy prosić o informacje na temat Dżakarty?'

¹¹ Wydaje się, że słowo *agak* ('raczej, jak gdyby') należałoby zastąpić spójnikiem *agar*.

¹² W zdaniu brak jednostki pytającej *apakah/apa* 'czy'.

¹³ W zdaniu brak jednostki pytającej *apakah/apa* 'czy'.

¹⁴ W zdaniu użyto niewłaściwego słowa *bisa* 'być zdolnym, potrafić' zamiast struktury *boleh* 'móc, można'.

W podręczniku TYI, w komentarzu odautorskim, znajduje się informacja na temat zachowania kinetycznego (lekki ukłon i odpowiedni ruch ręką), które powinno towarzyszyć wypowiedzianiu słowa *permisi*.

Należy w tym miejscu zaznaczyć, iż w wypadku przeanalizowanych wypowiedzi atmosferę grzeczności współtworzą odpowiednie do sytuacji komunikacyjnej zaimki honoryfikatywne oraz zwroty adresatywne.

Akty życzeń

Grzecznościowe zachowania werbalne wpisujące się w scenariusz życzeń są – jak zauważa M. Marcjanik – aktami realizowanymi ze względu na okazję (zob. 1997: 63). Mogą nią być rozmaite okoliczności, na przykład święta indywidualne, państwowe, religijne/kościelne, nadto ważne wydarzenia w życiu prywatnym lub zawodowym itp.

W badanym materiale życzenia charakteryzują się niską frekwencją tekstową. Ich językowe formalizacje pojawiają się – w wersji podstawowej, dostosowanej do poziomu kompetencji uczącego się – w zasadzie tylko w podręcznikach TYI oraz CI, przy czym pierwszy z wskazanych podręczników zawiera najwięcej wariantów życzeń determinowanych różnymi czynnikami sytuacyjnymi.

Zbiór formuł konstytuujących życzenia przedstawia się następująco:

selamat belajar! 'powodzenia w nauce; miłej nauki!'

selamat makan! 'smacznego!'

selamat bekerja! 'powodzenia w pracy!; miłej pracy!'

selamat terbang! 'miłego lotu!'¹⁵

selamat ulang tahun! 'wszystkiego najlepszego (z okazji urodzin)!'

selamat Lebaran! 'wesołego święta Lebaran! (Lebaran – dzień kończący okres Ramadanu)'

selamat Natal! 'wesołych świąt Bożego Narodzenia!'¹⁶

selamat bersenang-senang! 'baw się dobrze!; przyjemności!'

selamat berlibur! 'miłego urlopu!; miłych wakacji!'

selamat minum! 'na zdrowie! (*minum* 'pić')'

selamat istirahat/beristirahat 'miłego wypoczynku; miłego pobytu' (struktura wypowiedziana przez recepcjonistę do hotelowego gościa).

Niewielka część wynotowanych jednostek językowych została wpleciona w spreparowane przez autorów dialogi, w których pojawia się także najprost-

¹⁵ Leksem *terbang* jest czasownikiem o podstawowym znaczeniu 'latać'.

¹⁶ Bogatsza o jeden składnik wersja tych życzeń to *selamat hari Natal* (*hari* 'dzień').

sza replika w postaci podziękowania (*terima kasih*). Większość z aktów życzeń umieszczono w komentarzach odautorskich.

Rzadko w omawianych podręcznikach występują rozbudowane akty życzeń typu: *Mudah-mudahan cepat sembuh* 'Miejmy nadzieję, że wkrótce wyzdrowiejesz'; *Saya harap kamu berhasil* 'Życzę ci powodzenia (mam nadzieję, że ci się uda)'. Na ogół są to akty pośrednie.

Formy adresatywne i zaimki honoryfikatywne

Wśród niepredykatywnych aktów grzecznościowych obecnych na kartach podręczników do nauczania języka indonezyjskiego znajdują się m.in. zwroty adresatywne, czyli wypowiedzi performatywne, które za pomocą rozmaitych struktur werbalnych „wytwarzają określony, społecznie wykształcony stopień i charakter dystansu między nadawcą a odbiorcą w bezpośrednim akcie komunikacji językowej” (Tomiczek 1983: 25). Formy adresatywne „mogą – jak pisze M. Marcjanik – wyrażać różnorodne relacje łączące rozmówców – zarówno te, które wynikają z ich statusu rodzinnego, społecznego, zawodowego, jak i te, które mają charakter emocjonalny (in plus: znajomość, przyjaźń, zaufanie, intymność, solidarność itp.; in minus: chłodny dystans, nieuprzejmość, lekceważenie, pogarda, wrogość itp.)” (2001: 192). Poza zwrotami adresatywnymi na uwagę zasługują także zaimki honoryfikatywne wyznaczające towarzysko-społeczne relacje między interlokutorami (zob. Huszcza 2006: 47).

W kulturze indonezyjskiej – podobnie jak w innych krajach azjatyckich – istotnym parametrem decydującym o wyborze odpowiedniej konstrukcji adresatywnej bądź właściwego zaimka honoryfikatywnego jest wiek interlokutora. Inne czynniki to m.in. społeczna ranga rozmówcy, jego płeć oraz typ kontaktu między uczestnikami interakcji (oficjalny – nieoficjalny) (Jenson 1988; Djenar 2006, 2007; Sneddon i in. 2010: 164–169; Steinhauer 2010).

W analizowanym materiale zwroty adresatywne przybierają kilka form. Są to m.in. imiona, które obudowują różnorodne akty mowy (w tym grzecznościowe). Stosowanie imion jest właściwe dla komunikacji nieoficjalnej, w wypadku bliskich relacji między nadawcą a odbiorcą. Dla przykładu: *Bangunlah, San* ('Wstawaj, San'); *Masuklah, Hasan!* ('Wejdź, Hasanie!'); *Terima kasih, Dulah* ('Dziękuję, Dulah'); *Apa itu meja tulis, Hasan?* ('Hasanie, czy to jest biurko?'); *Selamat pagi, Ratna* ('Dzień dobry, Ratno'); *Udin, engkau sakit apa?* ('Udin, co ci jest?/co tobie dolega?/na co jesteś chory?').

Repertuar omawianych antroponimów uzupełniają także takie jednostki, jak: *Minah, Asma, Reza, Mark, Amir, Ali, Tom, Ana, Silvia*. Są to nie tylko imiona

typowo indonezyjskie, co wynika z faktu, iż bohaterami niektórych scenek komunikacyjnych są obcokrajowcy przebywający w Indonezji.

Inny sposób odnoszenia się do adresata to wykorzystywanie odpowiednich zaimków osobowych nacechowanych honoryfikatywnie. Ich zbiór przedstawia poniższa tabela (zob. Sneddon i in. 2010: 165¹⁷).

Liczba	Pierwsza osoba	Druga osoba	Trzecia osoba
Pojedyncza	<i>saya, aku</i>	<i>engkau, kamu, kau, anda</i>	<i>ia, dia, beliau</i>
Mnoga	<i>kita</i> (inkluzywne) <i>kami</i> (ekskluzywne)	<i>kalian</i>	<i>mereka</i>

Zaimkami honoryfikatywnie neutralnymi, to znaczy takimi, które nie niosą żadnych informacji na temat relacji między interlokutorami, są jednostki *saya, kita, kami, ia, dia, mereka*. Trzecioosobowy zaimek *beliau* stosowany jest wobec osób cieszących się szacunkiem nadawcy. Z kolei elementy *aku, engkau, kamu, kau, kalian* sygnalizują bliskie relacje między uczestnikami aktu komunikacji. Używane są w rozmowach między osobami w zbliżonym wieku bądź w stosunku do dzieci. Zaimek drugiej osoby liczby pojedynczej *anda* pojawia się w sytuacjach formalnych, w kontaktach między nieznanymi w tym samym wieku. Może też być formą zwracania się osoby starszej do młodszej (zob. Sneddon i in. 2010: 165).

W badanym materiale występują następujące zaimki sygnalizujące interlokutora: *Apa bisa engkau berbicara Bahasa Indonesia?* ('Czy umiesz mówić po indonezyjsku?'); *Apakah anda Bapak Pranoto dari Indonesia?* ('Czy pan jest panem Pranoto z Indonezji?'); *Maaf, (apa) kamu Mark?* ('Przepraszam, czy ty jesteś Mark?'). Wariantem struktury *kamu* 'ty' jest sufiks *-mu*, który – w zależności do kontekstu – sygnalizuje m.in. obiekt czynności (np. *aku menunggumu* 'czekam na ciebie'; *menunggu* 'czekać', *-mu* 'ty, ciebie') lub funkcjonuje jako wykładnik posesywności (np. *ini rumahmu* 'to jest twój dom'; *rumah* 'dom', *-mu* 'twój')¹⁸. Na kartach analizowanych opracowań zdarzają się nierzadko konstrukcje sufiksalne (najczęściej posesywne), np.: *Maaf, kopimu terminum oleh saya* 'Przepraszam, wypiliśmy twoją kawę przez pomyłkę' (*kopi* 'kawa', *-mu* 'twoja'); *Apakah abangmu suka rumah itu?* 'Czy twój starszy brat lubi ten dom?' (*abang* 'starszy brat', *-mu* 'twój').

¹⁷ J. N. Sneddon ujmuje w tabeli zaimki osobowe. Z ich opisu wynika jednak, że należą one – przynajmniej częściowo – do klasy zaimków honoryfikatywnych.

¹⁸ Podobna sytuacja dotyczy leksemu *engkau* 'ty', którego odpowiednikiem słowotwórczym jest prefiks *kau-*. Nie występuje on jednak w materiale badawczym. Warianty morfologiczne mają ponadto zaimki *aku* (*ku-* lub *-ku*) i *dia* (*-nya*) (zob. Sneddon 2010: 170).

Sporą frekwencją tekstową odznaczają się jednostki językowe nazywane przez niektórych lingwistów substytutami zaimków osobowych (zob. Sneddon i in. 2010: 166). Chodzi o nazwy stopni pokrewieństwa używane w kontaktach pozarodzinnych, a także o zespół rzeczowników niemieszczących się w tym polu znaczeniowym.

Z podręczników do nauki języka indonezyjskiego wyekscerpowałem następujące wyrazy:

*adik/dik*¹⁹ ‘młodszy brat; młodsza siostra’ (leksem odnoszący się do osoby młodszej niż mówiący)²⁰;

*anak/nak*²¹ ‘dziecko’ (leksem odnoszący się do dzieci, stosowany najczęściej przez nauczycieli w szkole bądź przez rodziców w stosunku do swoich małych dzieci);

*bapak/pak*²² ‘pan’ (leksem odnoszący się do nieznanego, starszego niż mówiący mężczyzny lub do mężczyzny o wyższym statusie społecznym; dosł. ‘ojciec’);

*ibu/bu*²³ ‘pani’ (leksem odnoszący się do nieznannej, starszej niż mówiący kobiety lub do kobiety o wyższym statusie społecznym’; dosł. ‘matka’);

mas ‘brat’ (pochodzący z jawajskiego leksem odnoszący się do starszego niż mówiący mężczyzny);

mbak ‘siostra’ (pochodzący z jawajskiego leksem odnoszący się do starszej niż mówiący kobiety);

nona ‘panna’ (leksem odnoszący się do młodej, niezamężnej kobiety, stosowany w sytuacji oficjalnej);

nyonya ‘pani’ (leksem odnoszący się do zamężnej kobiety, stosowany w sytuacji oficjalnej);

saudara ‘pan; pani’ (wyrażający szacunek leksem odnoszący się do mężczyzny lub kobiety w zbliżonym do nadawcy wieku; dosł. ‘brat; siostra’);

tuan ‘pan’ (leksem odnoszący się do mężczyzny o wyższym statusie społecznym, używany głównie w stosunku do cudzoziemców).

Wymienione jednostki występują w następujących uwikłaniach kontekstowych: *Bisakah Tuan berbicara Bahasa Indonesia?* (‘Czy umie pan mówić po indonezyjsku?’); *Baiklah, Bu* (‘Dobrze, proszę pani’); *Selamat pagi, Pak* (‘Dzień

¹⁹ *Dik* jest skróconą wersją leksemu *adik*.

²⁰ Znaczenia poszczególnych jednostek językowych ustalają na podstawie analizowanych podręczników oraz słowników: Stevens, Schmidgall-Tellings (2010); Quinn (2001).

²¹ *Nak* jest skróconą wersją leksemu *anak*.

²² *Pak* jest skróconą wersją leksemu *bapak*.

²³ *Bu* jest skróconą wersją leksemu *ibu*.

dobry panu'); *Bapak perlu taksi?*²⁴ ('Czy potrzebuje pan taksówki?'); *Selamat malam, Tuan, Nyonya* ('Dobry wieczór panu, pani'); *Apa Saudara suka nasi goreng?* ('Czy lubi pan/pani smażony ryż?'); *Jangan menangis, Nak* ('Nie płacz, dziecko'); *Mas kelihatan bingung* ('Wydaje się pan zakłopotany/wygląda pan na zakłopotanego'); *Dik, apa ada pasta gigi?* ('Dziecko, czy masz pastę do zębów?'); *Maaf mbak, uang saya tidak cukup* ('Przepraszam panią, nie mam wystarczającej ilości pieniędzy'); *Apa yang Nona beli?* ('Co pani kupiła?').

Kilka przykładów poświadcza podstawowe, wskazujące na relacje rodzinne, znaczenie omawianych form, m.in.: *Tangan saya tidak kotor, Ayah* ('Ojcie, moje ręce nie są brudne'); *Apa itu, Ibu?* ('Mamo, co to jest?'). Rzadko stosowane są zwroty adresatywne oparte na tytule profesjonalnym (zob. Tomiczek 1983: 40), np.: *Terima kasih, Dokter* ('Dziękuję, panie doktorze'). Pojawiają się ponadto konstrukcje dwusegmentowe stanowiące kombinację scharakteryzowanych wyżej środków (jednym z komponentów zwrotu adresatywnego lub zaimka honoryfikatywnego może też być nazwisko), np.: *Apa pak Mariati ada di rumah, bu?* ('Proszę pani, czy pan Mariati jest w domu?'); *Selamat siang, Saudara Superman* ('Dzień dobry, panie Superman'); *Selamat siang, pak Hasan* ('Dzień dobry, panie Hasanie').

Część jednostek językowych została przez autorów podręczników zaprezentowana w dodatkowych komentarzach wyjaśniających ich znaczenie, ograniczenia dystrybucyjne, wskazujących regionalne odpowiedniki, niekiedy też wyjaśniających pochodzenie: *néng* (pochodzący z jawajskiego zwrot adresatywny do dziewczyny), *ujang* (pochodzący z jawajskiego zwrot adresatywny do chłopca), *a'ak* (sundajski zwrot adresatywny do starszego niż mówiący mężczyzny), *tétéh* (sundajski zwrot adresatywny do starszej niż mówiący kobiety), *abang* (zwrot adresatywny do starszego niż mówiący mężczyzny), *saudari* 'pani' (rzadko stosowany zwrot adresatywny do kobiety w zbliżonym do nadawcy wieku).

Podsumowanie

Przegląd wynotowanych z podręczników do nauczania języka indonezyjskiego autonomicznych aktów grzeczności w postaci podziękowań, przeproszeń, życzeń pozwala stwierdzić, że są to konstrukcje nieskomplikowane pod względem formalnym. Wynika to oczywiście z faktu, iż analizowane opracowania przeznaczone są dla studentów początkujących. Autorzy dostosowali więc zaproponowane struktury do kompetencji językowej odbiorcy.

²⁴ W zdaniu brak jednostki pytającej *apakah/apa*.

Co istotne, niektóre wykorzystane w podręcznikach akty grzeczności są nacechowane kulturowo. Z taką sytuacją mamy na przykład do czynienia w wypadku życzeń odnoszących się do islamskiego święta Lebaran. Na uwarunkowania kulturowe pewnych zachowań grzecznościowych (nie tylko werbalnych) autorzy podręczników zwracają uwagę niekiedy w komentarzach towarzyszących scenkom dialogowym i ćwiczeniom.

Determinanty kulturowe dają o sobie znać najwyraźniej w obrębie zwrotów adresatywnych i zaimków honoryfikatywnych. Na ich wybór mają wpływ rozmaite czynniki socjolingwistyczne, takie jak wiek partnerów interakcji, relacje między nimi, ich płeć. Istotne jest też pochodzenie rozmówców, ponieważ można zaobserwować wpływ języków regionalnych na repertuar zaimków. Zauważyć jednak trzeba, że nie wszystkie elementy honoryfikatywne pojawiają się na kartach podręczników. Przykładem są chociażby sposoby sygnalizowania (w postaci samodzielnego leksemu) drugiej osoby liczby pojedynczej (ewentualnie mnogiej), których w badanych podręcznikach można naliczyć kilkanaście (m.in. imię, *Bapak/Pak, Ibu/Bu, Anda, kamu/-mu, engkau, Ayah, adik/dik, anak/nak, Saudara, Nyonya, Nona, Mas, Mbak*). Natomiast w słowniku G. Quinna (2001), przeznaczonym dla uczących się języka indonezyjskiego, takich sposobów jest aż dwadzieścia pięć (imię, *abang, adik, anak, Anda, Ayah, Bapak, Bibi, engkau/kau-, Ibu, kakak, kakak, kalian, kamu/-mu, lu, Nyonya, nenek, Nona, -nya, Om, Paman, Saudara, situ, Tante, Tuan*).

Niedosyt budzi brak w niektórych podręcznikach jasnych wskazówek dotyczących pisowni jednostek językowych (zaimków) odnoszących się do adresata (*bapak/Bapak, pak/Pak, ibu/Ibu, bu/Bu, nona/Nona, nyonya/Nyonya, saudara/Saudara, tuan/Tuan*). Zauważalny jest ponadto deficyt elementów werbalnych obsługujących kontakty codzienne, nieformalne, reprezentujących potoczną odmianę języka indonezyjskiego (w zasadzie tylko w podręczniku CI odnaleźć można zaimek *lu* 'ty' należący do wskazanej odmiany językowej). Mankament ten odnosi się również do innych, scharakteryzowanych we wspomnianym już szkicu (Wiatrowski 2013), aktów etykiety. Nie ulega wątpliwości, że w nauczaniu języka obcego konsekwentne unikanie konstrukcji wariantywnych, nieformalnych, nacechowanych potocznością nie jest rozwiązaniem trafnym.

Odnotować ponadto należy pojawiające się niekiedy błędy związane z użyciem niewłaściwych słów (na przykład *bisa* 'móc, potrafić' zamiast *boleh* 'móc, można, mieć pozwolenie') oraz usterki polegające na pomijaniu w wypowiedziach o charakterze oficjalnym składników zdania (na przykład funkтора *apa/apakah* w zdaniach interrogatywnych) budujących atmosferę grzeczności.

Literatura

- Adelaar A., 2005, *The Austronesian languages of Asia and Madagascar: a historical perspective*, [w:] *The Austronesian languages of Asia and Madagascar*, ed. by A. Adelaar, N. P. Himmelmann, London, s. 8–26.
- Alwi H., Dardjowidjojo S., Lapoliwa H., Moeliono A. M., 2003, *Tata Bahasa Baku Bahasa Indonesia*, edisi ketiga, Jakarta.
- Atmosumarto S., 1994, *Colloquial Indonesian. A complete language course*, London.
- Brown P., Levinson S. C., 1987, *Politeness. Some universals in language usage*, Cambridge.
- Byrnes Ch., Nyimas E., 2003, *Teach yourself. Indonesian*, London.
- Cohn A., 1989, *Stress in Indonesian and bracketing paradoxes*, „Natural Language and Linguistic Theory”, nr 7, s. 167–216.
- Dewi Ch., 2006, *Informal Indonesian. A comprehensive dictionary of informal Indonesian including current slang and dialect expressions*, Jakarta.
- Djenar D.N., 2003, *A student's guide to Indonesian grammar*, Oxford.
- Djenar D.N., 2006, *Patterns and variation of address terms in colloquial Indonesian*, „Australian Review of Applied Linguistics”, vol. 29, nr 2, s. 22.1–22.16.
- Djenar D. N., 2007, *Self reference and its variation in Indonesian*, „Electronic Journal of Foreign Language Teaching”, vol. 4, suppl. 1, s. 23–40.
- Eelen G., 2001, *A critique of politeness theories*, Manchester.
- Ewing M. C., 2005, *Colloquial Indonesian*, [w:] *The Austronesian languages of Asia and Madagascar*, ed. by A. Adelaar, N. P. Himmelmann, London, s. 227–258.
- Gaszyńska-Magiera M., 2005, *Nauczanie komunikacji w podręcznikach do nauki JPJO w kontekście polskiej etykiety językowej*, [w:] *Nauczanie języka polskiego jako obcego i polskiej kultury w nowej rzeczywistości europejskiej. Materiały z VI Międzynarodowej Konferencji Glottodydaktycznej*, red. P. Garncarek, Warszawa, s. 115–126.
- Huszczka R., 2006, *Honoryfikatywność. Gramatyka. Pragmatyka. Typologia*, Warszawa.
- Jedamski D., 1987, *Sprachpolitik in Indonesien. Anmerkungen zum Verhältnis von National- und Regionalsprache und Schriftlichkeit*, Hamburg.
- Jenson K. M., 1988, *Forms of address in Indonesian*, „Review of Applied Linguistics”, nr 81–82, s. 113–138.
- Johns Y., Stokes R., 1977, *Bahasa Indonesia. Book one. Introduction to Indonesian language and culture*, Botany.
- Kamus Bahasa Indonesia*, 2008, red. D. Sugono, Jakarta.
- Lakoff R. T., 1973, *The logic of politeness; or minding your p's and q's*, [w:] *Papers from the Ninth Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society*, ed. by C. Corum, T. C. Smith-Stark, A. Weiser, Chicago, s. 292–305.
- Lakoff R. T., 1990, *Talking power. The politics of language in our lives*, Glasgow.
- Linde-Usiekiewicz J., 2007, *Językowe, międzyjęzykowe, kulturowe i międzykulturowe aspekty grzeczności*, [w:] *Grzeczność na krańcach świata*, red. M. Marcjanik, s. 15–35.
- Majewicz A. F., 1989, *Języki świata i ich klasyfikowanie*, Warszawa.
- Marcjanik M., 1997, *Polska grzeczność językowa*, Kielce.
- Marcjanik M., 2001, *W kręgu grzeczności. Wybór prac z zakresu polskiej etykiety językowej*, Kielce.

- Marcjanik M., 2007, *Grzeczność w komunikacji językowej*, Warszawa.
- Mielczarek A., Walczak B., 2010, *Grzeczność językowa jako składnik kompetencji kulturowej w teorii i praktyce nauczania języka polskiego jako obcego*, „Biuletyn PTJ”, z. LXVI, s. 245–252.
- Quinn G., 2001, *The learner's dictionary of today's Indonesian*, Sydney.
- Ricklefs M. C., 2008, *A history of modern Indonesia since c. 1200*, 4th ed., New York.
- Sneddon J. N., 2000, *Understanding Indonesian grammar. A student's reference and workbook*, Sydney.
- Sneddon J. N., 2003, *The Indonesian language. Its history and role in modern society*, Sydney.
- Sneddon J. N., Adelaar K. A., Djenar D., Ewing M., 2010, *Indonesian. A comprehensive grammar*, 2nd ed., London.
- Steinhauer H., 2010, *Gender and the Indonesian pronouns*, „Wacana”, vol. 12, nr 2, s. 295–321.
- Stevens A. N., Schmidgall-Tellings A. E., 2010, *A comprehensive Indonesian-English dictionary*, 2nd ed., Ohio.
- Taboń S., 2010, *Etykieta językowa zawarta w podręcznikach do nauki języka polskiego jako obcego*, „Języki Obce w Szkole”, nr 3, s. 22–33.
- Tomiczek E. (1983), *System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne*, Wrocław.
- Watts R. J., 2003, *Politeness*, Cambridge 2003.
- Wiatrowski P., 2013, *Wybrane akty grzeczności w podręcznikach do nauczania języka indonezyjskiego*, [w:] *Cum reverentia, gratia, amicitia... Księga jubileuszowa dedykowana Profesorowi Bogdanowi Walczakowi*, red. J. Migdań, A. Piotrowska-Wojaczyk, t. III, Poznań, s. 403–414.

Selected speech acts indicating politeness in textbooks for teaching Indonesian.

Part 2

Summary

This article focuses on selected acts of politeness present in three English textbooks for teaching Indonesian at the elementary level. The study concerns speech acts of thanks, apologies and wishes as well as forms of address and honorific pronouns. The structures found are mostly schematic and only slightly culturally charged (cultural determinants are most clearly visible in the case of forms of address and honorific pronouns). Textbooks' authors basically omit linguistic measures which represent the everyday variety of Indonesian and are used during informal contact.

Key words: speech acts, politeness, textbooks for teaching Indonesian

Słowa-klucze: akty mowy, grzeczność, podręczniki do nauczania języka indonezyjskiego